

vauksen käyttö esimerkeissä kursivoinnin asemesta, etenkin kun esimerkit ovat usein pitkiä ja alleviivaus siis jatkuu rivikaupalla. Luulisi, että nämä asiat olisi vuonna 1990 voinut helpostikin saattaa kuntoon. Tekstissä on muutamia lyöntivirheitä ja puuttuvia sanoja, mutta ei mitään harhaan johtavaa. Loogisia kaavoja en ole käynyt läpi, mutta mainittakoon puutteellinen formula (6.1) sivulla 176.

MARIA VILKUNA

LÄHTEET

- CHIERCHIA, GENNARO – MCCONNELL-GINET, SALLY 1990: *Meaning and Grammar. An Introduction to Semantics*. The MIT press, Cambridge, Mass.
- HANKS, WILLIAM F. 1992: *The indexical ground of deictic reference*. – Alessandro Duranti ja Charles Goodwin (toim.): *Rethinking context. Language as an interactive phenomenon*. Cambridge University Press.
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesesiiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. SKST 569. SKS, Helsinki.
- LEVINSON, STEPHEN C. 1983: *Pragmatics*. Cambridge University Press, Cambridge.

Ihmiskielen arvoitus

MIKKO KORHONEN *Kielen synty*. Toimittanut Ulla-Maija Kulonen. WSOY, Porvoo 1993. 375 s. ISBN 951-0-18519-1.

Professori Mikko Korhonen (1936–91) oli pitkään ollut kiinnostunut ihmiskielen synnyn ongelmista ja suunnitteli aiheesta suomenkielistä esitystä, ensimmäistä lajiaan. Teos jäi kuitenkin Korhoselta kesken, ja sen on toimittanut painokuntoon dosentti Ulla-Maija Kulonen.

Mikko Korhosen luentoja ja esitelmiä

kuunnelleet muistavat hänet laajasti sivistyneenä ja kielten ominaisuuksiin monipuolisesti paneutuvana tutkijana. Tämä näkyy myös *Kielen synty* -teoksessa, josta tuskin on jäänyt mikään relevantti aihealue puuttumaan. Valitettavasti teos kuitenkin on jäänyt kirjoittajalta kesken juuri siitä vaiheesta, missä hän olisi päässyt esittämään oman tutkimusalansa kielitieteen tuloksia ja näkemyksiä. Kirjan neljä viimeistä lukua ovat jääneet lyhyehkön luonnoksen asteelle.

Kirjan sisällys jakautuu karkeasti ottaen kolmeen osaan. Luvut 1–5 käsittelevät ihmiskielen yleisiä piirteitä sekä lapsen kielennoppimisesta saatuja tutkimustuloksia. Luvuissa 6–8 on puheenaiheena ihmislaji osana eri tavoin viestivää eläinkuntaa ja koko elämän evoluutiota. Luvuissa 9–12, jotka siis ovat jääneet kovin suppeiksi, aiheena sitten on se, mitä ihmiskielen synnystä ja pitkän linjan kehityksestä kielitieteen tulosten perusteella voidaan sanoa.

Kielen synnyssä on etenkin alkupuolella sängen paljon sellaista informaatiota, joka kielentutkimusta opiskelleen silmin on alkeistietoa. Tätä ei ole pidettävä vikana, koska Korhosen tarkoitus oli suunnata teoksensa myös maallikkolukijoille – hänhän oli inokas tieteen populaaristaja.

Teoksen jääminen kesken on kuitenkin aiheuttanut sen, että tätä alkeistietoutta on jäänyt kirjaan enemmän ja laveammalti kuin on tarkoituksenmukaista. Voi kysyä, onko ihmiskielen syntyä käsittelevässä teoksessa syytä mennä termodynamiikan pääsääntöihin (s. 141–142) tai elämän syntyyn (193–201) asti. Keskeneräisyys näkyy ikävimmin varsin runsaana toistona: niinpä monet luvuissa 5–7 (»Kuinka lapsi oppii äidinkieltensä?», »Eläinten viestintä» ja »Evoluutio») esitetyt tiedot tulevat uudelleen vastaan 8. luvussa (»Kielen evoluutio»); muuan 20 rivin mittainen jakso s. 178–179 jopa toistuu sanasta sanaan s. 290; toinen vastaavan pituinen sanatarkka toistuma on s. 185–186 ja 298. Myös muiden lukujen välillä ilmenee jonkin verran päällekkäisyyttä, jota tekijä oletettavasti olisi viimeistelyvaiheessa karsinut. Niin ikään on jäänyt terminologisia epätarkkuuksia; mainitta-

Kirjallisuutta

koon vain kirjan keskeisen aiheen, kielen synnyn tutkimuksen nimitys: kirjan alkupuolella Korhonen käyttää etupäässä muotoa »glottogonia», loppupuolella sanaa »glottogenetiikka». (Minä puoltaisin *glottogoniaa*, sillä »glottogenetiikka» kuulostaa liiaksi joltakin genetiikan alalajilta.)

Kirjan toimittaja on jäänyt vaikeaan välikäteen: pyrkimys noudattaa tekijän suunnitelmaa ei ole sallinut paljonkaan puuttamista olemassaolevaan tekstiin. Osan toiston määrästä selittänee kiire, jolla teos on pitänyt saattaa painokuntoon.

Esitysteknisesti teokseen siis on jäänyt puutteita; tämä on vahinko etenkin siksi, että kirja on suomen kielellä pioneerityö. En kuitenkaan soisi keskeneräisyyden vie-roittavan lukijoita siitä, mitä Korhosella on aiheestaan sanottavana: hän on koonnut ihmiskielen luonteesta mahtavan määrän eri alojen tietoa ja saattanut tietämyksensä helpotajuiseen asuun.

Kielikyky ja kielenoppiminen

Kielen synnyn ongelman tärkeyttä (samalla ehkä omaa kiinnostustaan asiaan) Korhonen perustelee alkajaisiksi sillä merkityksellä, mikä kielellä on ollut ihmisen koko kultuurievoluutiossa: eihän se olisi ilman kieltä ollut ylipäättään mahdollinen. Usein kuultavat, pintapuoliset puheen kielellisen viestinnän merkityksen vähenemisestä kuvaviestinnän tulvassa sopii jättää omaan arvoonsa: milloin olisi niin suuri ihmismäärä kuin nykyään tehnyt työtään suorastaan ensisijaisesti kieltä käyttämällä? Ja kielen käytön merkitys on kasvanut niissäkin ammateissa, missä itse työ ei muodostu siitä.

Virittäjän lukijoille olisi triviaalia selostaa kolmessa ensimmäisessä luvussa (»Lähtökohtia», »Mitä kieli on?», »Maailman kielet») esitettyjä perusasioita; ne on selvästi suunnattu maallikoitten tarpeisiin. Luvussa »Maailman kielet» on ehkä indoeurooppalainen kielikunta esitelty turhankin tarkkaan siihen nähden, että muut (ei-uralilaiset) kielikunnat sivuutetaan suppealla maininnalla; ja maailman kymmenen suurim-

man kielen puhujamäärät (s. 41) ovat vanhentuneita. Mutta muutoin kolmen alkuluvun sisältö on hyvä johdatus kielentutkimuksen peruskäsitteisiin.

4. luvussa (»Kielen biologinen merkitys») esitetään vielä maallikoitten tarpeisiin fonetiikan alkeita, mutta tässä luvussa päästään myös syvemmälle. Mikä merkitys kielellä on ihmiselle suorastaan evolutiivisesti täytynyt olla, näkyy esim. siitä aistinfysiologiaan ja neurologiaan liittyvästä seikasta, että normaalivauhtisenkin puheen nopeus (yli 20 äänneyksikköä sekunnissa) on niin suuri, että mitään muuta yhtä nopearytmistä äänijonoa ihmiskorva ei enää erillisinä yksikköinä vaan yhtenäisenä äänenä. (S. 91–92.)

4. luvussa Korhonen käsittelee myös aivojen fysiologiaa ja evoluutiota (s. 99–121), joilla tietenkin on huomattava merkitys kielen alkuperän selvittämisessä. Aikaisempi tutkimus pyrki sijoittamaan ihmisen eri toiminnot tiettyihin aivojen osiin; nykyisin ollaan sitä mieltä, ettei toimintojen säätely ole niin eriytynyttä kuin ennen luultiin (s. 114–117). Tästä syystä Korhonen olettaa, että Noam Chomskyn kielioppiteorian edellyttämä, ihmiselle lajityypillinen ja aivojen muusta toiminnasta erillinen kielikyky ei ole uskottava; sen sijaan kielikyvyn voi tulkita osaksi yleisempiä kognitiivisia kykyjä, ja koska kielessä on kyse puhumisesta ja kuulemisesta, kielikyky lienee myös yhteydessä ihmisen aistin- ja liikehermoston muihin suorituksiin (s. 121).

Vaikka aivojen kehityksen onkin täytynyt olla yhteydessä kielen kehitykseen, keskeinen ongelma on, millaisia aivokuoren osien ja kielen ominaisuuksien yhteydet ovat luonteeltaan. Tuskin olen yletön pessimisti, kun oletan mahdottomaksi saavuttaa muita kuin erittäin ylimalkaisia tuloksia. Minkä verran ihmiskielen ominaisuuksista – saati kehityksestä – voisi saada selville toiselta planeetalta tullut kuviteltu tutkija, jonka ainoana havaintomenetelmänä olisi mitata puhelinlinjojen sähkövirran ja -vauhtuksen vaihteluita?

Luku 5 on »Kuinka lapsi oppii äidinkielenensä?». Kielen synnyn ja kehityksen kan-

nalta voi olla mielenkiintoa sillä, missä järjestyksessä lapsi oppii kielen äänneitä sekä ilmaisuja. Vastasyntyneen lapsen ääniväylä ei vielä ole kehittynyt sellaiseksi, mitä artikuloitun puheen tuottaminen vaatii, ja tämä saattaa olla jäännös ihmislajin varhaisemmilta kausilta. Tämä mukailee biologiasta tuttua ajatusta »yksilönkehitys toistaa lajinkemitystä», minkä liian innokkaasta soveltamisesta biologian ulkopuolella Korhonen varoittaa s. 122. (Korhosen muotoilu antaa liiankin hyvän todistuksen lausuman biologisesta pätevyydestä – totuus näet on, ettei se edes biologiassa pidä paikkaansa kuin viitteenomaisesti.)

Onko Korhonen itse kuitenkaan ollut kyllin varuillaan? »Kiintoisa on havainto, että kuurojen vanhempien lapset oppivat ensimmäiset viittomansa 3–4 kuukautta aikaisemmin kuin kuulevien vanhempien kuulevat lapset ensimmäiset äännettyjä sanansa. Tämän voidaan katsoa tukevan teoriaa, jonka mukaan nykyihmiselle ominaista puhekieltä on joskus muinaisuudessa edeltänyt jonkinlainen elekieli.» (S. 133.) Voidaanko? Ehkäpä käsieleiden muotoileminen vain on motorisesti helpompaa kuin puheäänösten; tai käden motoriikan kehitys saa apua kaikesta siitä, mihin lapsi jo ennen viittomien oppimista käsiään käyttää.

Kielen synnyn ja kehityksen kannalta on muistettava perustava ero lapsen ja ihmislajin kielenoppimisen välillä (s. 131–132): lapsella on kuuluvillaan valmis kieli, jota jäljitellä ja tavoitella. Tämä sinänsä selvä tosiasia aiheuttaa, että huomattavan monen ihmiskielen kehitysilmion on täytynyt ilmaantua aivan eri tavoin ja eri järjestyksessä kuin lapsen kielenoppimisessa tapahtuu.

Kielikyvyn kehitys

Luku 6 on omistettu eläinten viestinnälle. Niin tärkeitä kuin siitä saadut tiedot olisivatkin ihmiskielen synnyn kannalta, tietojen hankkimista rajoittaa kaksi seikkaa. Toinen on se, että monet eläimet käyttävät viestintäänsä eri aisteja kuin ihminen, jopa kokonaan ihmiseltä puuttuviakin; tämä ongelma

on kuitenkin pitkälle autettavissa teknisin välinein. Olennaisempaa on, että eläinten viestien tunnistaminen ja tulkitseminen voivat olla miltei tai aivan mahdottomia muille kuin saman lajin jäsenille.

Tähän seikkaan liittyy Korhosen vastaus kysymykseen: onko eläinten viestintä kieltä? Vaikka tavallisin vastaus on ei, Korhonen esittää perustellusti, että parempi vastaus on: emme tiedä. Kielen välttämättöminä pidetyistä ominaisuuksista (symbolifunktio, riippumattomuus ajasta ja paikasta, avoimuus, produktiivisuus jne.) vaikuttaa enää kaksoisjäsenitys varmasti yksinomaan ihmiskielen ominaisuudelta. Mutta Korhonen sanoo (s. 185–186): »Kaksoisjäsenyyksen havaitseminen edellyttää aistien sopeutumista vastaanottamaan juuri kyseisen koodin merkkejä, koodin hallintaa ja sen välittämien viestien ymmärtämistä. – – Se että ihmiskorva pystyy segmentit erottamaan ja keskushermosto ne tunnistamaan, on seurausta näiden elinten kymmeniä tuhansia vuosia kestäneestä sopeutumisesta nimenomaan ihmiskielelle luonteenomaisen puheen vastaanottamiseen.»

Eläinten joukossa ihmiskielen kehityksen kannalta relevanteimmilta tuntuvat sangen luonnollisesti apinat, eritoten ihmisapinat. Eri apinayksilöillä tehtyjä kokeita ei kannata tässä yksityiskohtaisesti selostaa: yleistulokseksi on tullut, että simpansseille ja gorilloille opetetusta viittoma- tai värikuviokielestä on havaittavissa ainakin symbolifunktion alkeita ja omintakeista (produktiivista) merkkien yhdistelyä. Luonnonvaraisten apinoiden parissa tällaista ei näy esiintyvän; syynä voi hyvinkin olla, ettei ihmisapinoilta niinkään puutu vaadittavia kognitiivisia kykyjä kuin avoimen viestintäjärjestelmän syntyyn ohjaavia luonnonvalintapaineita.

Voi kuitenkin ehkä kysyä, onko yritys opettaa ihmisapinoille merkkikieliä (missä on saavutettu ainakin jonkinasteista menestystä) vain hiukan vähemmän antroposentristä, ihmiskeskistä, kuin aikaisemmat yritykset opettaa simpansseja puhumaan (missä epäonnistuttiin täysin)? Kaikki merkkikieliset ovat apukieliä, joita ylivoimaisen en-

sisijaisesti puheviestinnän varassa toimiva laji on kehittänyt sellaisiin sosiaalisiin vuorovaikutuksiin, joissa puhuttu viesti ei mene perille. Niin voimakkaasti ja sinänsä oikein kuin kuurot ovatkin viime vuosina korostaneet viittomakielten itsenäisyyttä ja ominta-keisuutta kielinä, kuurotkin ovat aina olleet jäseniä sellaisessa yhteisössä ja kulttuurissa, jonka olennaisena viestintäkeinona on täydellinen puhekieli. Viittomakieli on ollut oiva keino kiertää se este, minkä kyvyttömyys hallita puhuttua kieltä muodostaa. Mutta epäilen vahvasti, että niin kuin ei kukaan keittänyt kahvinkorviketta ennen kuin oli totuttu juomaan kahvia, niin oli ihmisen myös osattava puhua ennen kuin tunsii tarvetta kehittää puhetta korvaavia viestintäkeinoja; luulen sittenkin tämän olevan pääsyy siihen, mikseivät villiäpinat viito.

Luvussa 7 («Evoluutio») lähdetään mielestäni tarpeettoman kaukaa liikkeelle ottamalla mukaan koko elämän synty ja kehitys; vaikka elävät olennot ovatkin elämän historian aikana kehittäneet yhä mutkikkaampia yksilöiden sisäisiä ja välisiä informaatiojärjestelmiä, en näe niiden suorastaan liittyvän ihmiskielen syntyyn ja kehitykseen. Joka tapauksessa ihmislajin ja sen edeltäjien evoluutiosta Korhonen esittää uusia tutkimustuloksia (jotka eivät suinkaan vielä ole yksiselitteisiä, jos tulevat koskaan olemaankaan); nykyisin yleisimmin uskotaan nykyihmisen (*Homo sapiens sapiens*) kehittyneen Afrikassa ja sieltä alkaneen levitä suhteellisen myöhään, 40 000–50 000 vuotta sitten muualle maailmaan.

Kirjansa nimenä olevaan aiheeseen Korhonen pääsee 8. luvussa («Kielen evoluutio»), jossa hän käy läpi paleontologian, vertailevan anatomian ja artikulatorisen fonetiikan tuloksia kielen kehityksen kannalta.

Nykyään elävistä kädellisistä vain ihmisen äänielimistö mahdollistaa artikuloitua puheen, jossa voidaan muodostaa riittävä määrä foneemioppositioita. (Korhosen s. 246 mainitsevat tiedot foneemien lukumäärän ihmiskielissä todetuista ääriarajoista ovat vanhentuneita; viittauskin on Hockettin teokseen jo v:lta 1960. Havaijin kielen 13

foneemin määrän alittaa papualaiskieli rotokas, jossa foneemeja on vain 11; chipe-wya-intiaanikielen 45 foneemia jää kauas kärjestä, vaikka sivuuttaisimmekin Maddiesonin teoksessa (1984) esiintyvät huikeat määrät kyseenalaisten luokitteluperusteiden tuottamina anomaliaina.) Ihmisäpinat eivät pysty äännellessään sulkemaan nenäväyläänsä, mikä tekee klusiilit ja oraalivoikaalit mahdottomiksi, eikä niiden kieli (elin) sovellu ääntöväylän eri osien koon muunteluun ihmisen kielen tavoin. Kuten Korhonen jo kirjan alussa tuo esiin, artikuloitua puhekielen on täytynyt olla niin suuri biologinenkin valintaetu, että se on suosinut puhe-elimistön kehitystä yhä paremman artikuloitavuuden suuntaan.

Keskeinen ongelma on: missä vaiheessa ihmisen sukuhaaran kehitystä tuli kyllin täsmällinen artikulointi mahdolliseksi, että sen varaan saattoi syntyä vaikka alkeellinenkin ihmiskieli? Tältä kannalta kirjan olennaisimpia kohtia on 8. luvun alaluku, jolla on huomiotaherättämätön nimi »Kitakielekkeen arvoitus: kaksi skenaarioria» (s. 270–276). Välittömästi tätä ennen Korhonen tähdentää sen seikan merkitystä, että ihmiskielen avoimuuden ja produktiivisuuden mahdollistaa kaksoisjäsenyys, ja se vaatii kykyä ääntää ja tunnistaa erilaisia foneemeja. Sitte hän jatkaa (s. 270): »Jos on totta, kuten on oletettu, että varhaisimmat hominidit äännellessään päästivät ilmapirran kulkemaan sekä suun että nenän kautta, niin on myös oletettava, että jossakin vaiheessa nykyihmisen edeltäjät oppivat sulkemaan nenäväylän kitakielekkeen avulla. Tämä on ollut ratkaiseva askel kohti nykyihmiselle ominaista artikulaatiota. – – Nimenomaan klusiileja pidän tärkeinä. – – Klusiilien avulla foneemien tuottamaa äänivirtaa voitiin katkoa tavuiksi – –. Ehkä foneemitaso syntyi kieleen sillä hetkellä, kun nuo erilaiset äännekombinaatiot saivat erilaisen merkityssisällön. Tämä oli laadullinen harppaus, jonka merkitystä ei mielestäni voi kyllin korostaa.»

Miten sitten jokin esi-ihmislaji oppi sulkemaan nenäväylänsä kitakielekkeen avulla? Korhonen esittää kaksi selitysmallia,

joista toinen lähtee siitä, että tämä tapahtui ennen kielikyvyn syntyä, toisiin tarpeisiin, ja toinen siitä, että tämä kyky paransi jo olemassa ollutta artikuloitukykyä.

Ensin mainitun selitysmallin Korhonen itse myöntää »mielikuvitukselliseksi» (s. 271). Se perustuu brittiläisen paleontologin Alistair Hardyn 1950–60-luvulla kehittämään teoriaan, jonka mukaan monet ihmisen ihmisapinoista erottavat anatomiset piirteet (karvattomuus, pystykäynti, ihonalainen rasvakerros, apinanaaraiden nisiä huomattavasti suuremmat maitorauhaset sekä kyynelten erityis) viittaavat siihen, että ihmisen jokin edeltäjälaaji (jo ennen *Homo*-suvun kehittymistä) olisi elänyt merenrannalla puolittain vesielävänä uiden ja sukellellen. Kitakielekkeen kohoaminen nenäväylää sulkemaan olisi myös ollut sopeutuma »vesiapiinan» elämään; myöhemmin tämä ominaisuus olisi saanut sekundaarista käyttöä artikulaatiossa.

Kuten Korhonen toteaaakin, vesiapinateorian yleinen hyväksyminen vaatii »erittäin vahvoja todisteita» (s. 277); asiaa koskevassa alaluvussa (s. 276–284) hän vertailee sitä perinteisempiin käsityksiin ja asettuu varovasti sitä kannattamaan. En oleta, että pystyisin itse asiaa ratkaisemaan, mutta olen jäänyt epäilevälle kannalle siitä syystä, että jos oletamme ihmislajin näin läheisen edeltäjän (vain muutaman miljoonan vuoden takaisen) olleen puolittain vesieläin, olisi outoa, että ihminen sen jälkeen on kehittynyt luonnostaan uimataidottomaksi toisin kuin lähes kaikki muut nisäkkäät paitsi kädelliset. (Ainoat muut uimataidottomat ovat nisäkkäiden anatomisia äärimmäisyyksiä edustavat kirahvit ja lepakot.) Tiedän kyllä – ja Korhonenkin mainitsee s. 273 – että aivan pienet vauvat osaavat kellua ja voivat tässä vaiheessa veteen totutettuina oppia uimaankin, mutta yhtä kaikki ihminen varsin pian syntymänsä jälkeen menettää tämän kyvyn. Toinen, vähäpätöisempi heikkous vesiapinateoriassa on se, että eivät kaikki vesinisäkkäät – esim. saukot ja useimmat hylkeet – suinkaan ole karvattomia.

Toista selitysmallia Korhonen sanoo avulsiviteoriaksi (s. 274–275). Avulsivit

ovat maiskausäänteitä (engl. *click*), joita maailman kielistä esiintyy vain Etelä-Afrikan khoisankielissä (khoi- = hottentotti, -san = bušmanni) sekä muutamassa naapuribantukielessä. Maiskausäänteitä ihminen periaatteessa kykeni tuottamaan jo ennen kuin pystyi sulkemaan nenäväylänsä kitakielekkeen avulla; tämä olisi mahdollistanut alkeelliset konsonantti-vokaali-tavut ilman klusiilejakin. Ajatukseen kuuluu, että khoisankielten maiskausäänteet olisivat niiden säilyttämä kielellinen arkaismi – tätä ajatusta Korhonen kehittää vielä kirjan loppuluvuissa.

Miten kieli sitten syntyi? »Voinemme pitää siis ilmeisenä, että jo *Australopithecuset* hallitsivat symbolifunktion ja vähintään kaksijäseniset ilmaukset. Todennäköisesti he käyttivät elekieltä, jossa ääni toimi yhtenä elelajina muita eleitä tehostaen. Tästä puuttui vielä kaksoisjäsenyys, avoimuus ja monimutkaisemmat syntaktiset rakenteet, mutta tälläkin pohjalla kehitys oli mahdollinen. – – Varsinainen läpimurto kohti puhekieltä tapahtui kuitenkin siinä vaiheessa, kun ääni viestintäkanavana tuli merkittävämmäksi kuin eleet. – – Ääniväylän muuttamista voidaan pitää merkinä myös kaksioisjäsenyyksen alkamisesta. Kun vaihtelevien foneemikombinaatioiden suomat ilmaisuväylien laajenemisen mahdollisuudet oli oivallettu, syntyi paine foneemioppositioiden tehostamiseen.» (S. 297–298.)

Universaalien historiaa

Luku 8 on viimeinen, jonka Korhonen on ehtinyt kirjoittaa täyteen mittaan; loput neljä ovat jääneet alustaviksi luonnoksiksi. Tämä on suuri vahinko, sillä ne ongelmat ja kysymykset, joita hän näissä ottaa käsille, ovat ihmiskielen luonteen ja kehityksen kannalta erittäin mielenkiintoisia, ja Korhosen luentoja ja esitelmiä kuunnelleet muistavat hänellä olleen näistä asioista paljon omintakeista ja punnittua sanottavaa. Vaikka loppuluvut siis ovat lyhyitä, käsittelen vielä niiden esiin nostamia ajatuksia; luvun 12, lyhyen loppukatsauksen, jätän sikseen.

9. luvussa («Alkukielen jäljillä») Korhoselta jäänyt materiaali enimmäkseen on Viittäjän lukijakunnalle tuttuja asioita, joten mainitsen vain luvun alusta klassisen kysymyksen: mono- vai polygenesis – ovatko kielet lähtöisin perimmältään yhdestä ainosta vai useammasta alkukielimuodosta? On muistettava, että kysymys, onko ihmiskieli ilmiönä syntynyt yhden populaation viestintäkoodista vai useampien populaatioiden parissa esiin puhjenneista, on eri asia kuin se, ovatko nykyiset kielet yhden vai useamman lähtökielimuodon perillisiä. (S. 301.) Edelliseen kysymykseen lienee mahdollon vastata; jälkimmäiseen Korhonen palaa seuraavassa luvussa.

Myös 10. luvussa («Kieli muuttuu») on tekstiin ollut käytettävissä enimmäkseen maallikkoyleisölle suunnattuja perusasioita; mutta alaluku 10.3 («Kohtaavatko kielen historia ja ihmisen esihistoria?») käsittelee kysymyksiä, joissa riittää kielitieteelle pohdittavaa.

»Viime aikoina kielitieteellisten rekonstruktioiden takarajaa on siirretty reilusti taakse päin 8 000–10 000 vuoden takaiseen aikaan, pääasiallisesti absoluuttisia ajoituksia tarkistamalla. Samalla nykyihmisen ja hänen kielensä levittäytyminen maapallon eri osiin on tuotu 11 000–40 000 vuoden takaiseksi tapahtumaksi. – – liikutaan siis jo samaa kertalukua olevissa ajoissa. Se ei voi olla herättämättä paleolingvistin kiinnostusta.» (S. 316.)

Korhonen asettuu tukemaan nykyisten (sekä historiallisena aikana sammuneiden) kielten monogenesistä: »Jos tällä hetkellä yleisimmin hyväksytyt näkemykset ihmisen evoluutiosta ja leviämisestä maapallolle pitävät paikkansa, lienee katsottava, että ainakin yksi glottogonian peruskysymys on saanut ratkaisunsa, nimittäin kysymys siitä, juontavatko ihmiskielet juurensa yhdestä muinaisesta ”superkantakielestä” (monogenesis) vai onko kieli saanut alkunsa useissa paikoissa eri puolilla maailmaa jonkinlaisen konvergentin kehityksen tuloksena (polygenesis). Tämänhetkisten tietojemme valossa monogenesis näyttää ainoalta ratkaisulta.» (S. 317.) Korhonen tuntuu

unohtaneen kolmannen loogisen vaihtoehdon: afrikkalaisen polygenesiksen – merkilistä kyllä, kun hän tähän mahdollisuuteen kuitenkin viittaa sekä aikaisemmin että myöhemmin.

Joka tapauksessa Korhosen tässä luvussa esiin vyöryttämät kysymykset antavat tutkijoille töitä pitkäksi aikaa – sitäkin pitemmäksi, kun Suomessa tuskin kukaan Korhosen lisäksi on niihin vielä paneutunut. Lähtien siitä, että ihmiskieli kuten nykyihminen itsekkin on syntyisin Afrikasta, Korhonen olettaa: 1) kaikki Afrikan ulkopuoliset luonnolliset kielet palautuvat yhteen tai useampaan paleoafrikkalaiseen kieleen, 2) vain osa paleoafrikkalaisia kieliä on levinnyt Afrikan ulkopuolelle (s. 318). Tästä hän kehittää edelleen laajakantoisia tutkimusongelmia, joihin hän todennäköisesti (niin kuin kirjan toimittajakin olettaa) olisi pyrkinyt jossakin määrin itse vastaamaan.

Näitä kysymyksiä ovat: »Onko kielten typologinen variointi Afrikassa suurempi kuin muissa osissa maapalloa? Esiintyykö nykyisissä afrikkalaisissa kielissä sellaisia rakenteellisia piirteitä, jotka erottavat ne kaikista muista maailman kielistä (esim. khoisan-kielten maiskausäänteet)? Kuvasaako affiniteettiketju haamilaiset – seemiläiset – indoeurooppalaiset – uralilaiset – altaillaiset – dravidakielet mahdollisesti yhtä vaellusreittiä Afrikasta Euraasiaan? Onko muualta maailmasta löydettävissä vastaavanlaisia ketjuja?» (S. 319.) Edelleen: onko perifeeristen maailmankolkkien kieliryhmissä tai isolaattikielissä (joilla ei ole tunnettuja sukukieliä) yhteisiä piirteitä, jotka voitaisiin tulkita paleoafrikkalaisiksi? Ovatko ominaisuudet, joita ei näytä kielisiin enää spontaanisti syntyvän, tällaisia arkaismeja? Vihdoin (seuraavan, 11. luvun nimenäkin): muuttuvatko kielen universaalit?

Kahteen ensimmäiseen kysymykseen voi luonnostella vastauksia jo tässä. Olisi outoa, ellei kielten typologinen ja myös genealoginen variointi olisi Afrikassa joskus ollut suurempi kuin muualla, sillä tämä vastaisi sekä kieli- ja kulttuurievoluution että jopa biologisen evoluution yleisiä sääntöjä: kehityksen alkuvaiheessa on runsaasti erilaisia

tyyppisiä, joista aikaa myöten muutama syrjäyttää muut (tosin itse jakautuen ja monistuen: prototyyppien sisäinen muuntelu voi olla hyvinkin kirjavaa). Lyhyemmässä aikaskaalassa esimerkkejä Korhosen olettamasta ilmiöstä ovat esim. englannin kielen murre-erot, jotka Isossa-Britanniassa ovat paljon suuremmat kuin Pohjois-Amerikassa (vaikka Amerikka on paljon laajempi), ja slaavien suhteellisen myöhään asuttaman Venäjän kielellinen yhtenäisyys verrattuna Itä-Euroopan monilukuisiin slaavilaiskieliin. Mutta Afrikkakaan ei ole säästynyt kuvaa sekoittavilta kansainvaelluksilta, eikä maanosa nykyisellään edusta suinkaan maailman suurinta kielellistä moninaisuutta. Afrikan nykyiset kielet, suuresta lukumäärästään huolimatta (toista tuhatta), ovat yleisen käsityksen mukaan ryhmiteltävissä neljään kielikuntaan, joista yksi, nigeriläis-kongolainen (johon mm. bantukielet kuuluvat), peittää suurimman osan mustaa Afrikkaa. Ilmeisesti Korhosen kaipaamia »paleoafrikkalaisuuksia» on Afrikassa löydettävissä vain khoisankielistä, joiden maiskausäänteet hän itsekkin mainitsee. Ja kun useidenkin maailman kolkkien kielissä (etenkin Australian, Uuden-Guinean ja Kaakkois-Aasian sekä intiaanikielissä) on »rakenteellisia piirteitä, jotka erottavat ne kaikista muista maailman kielistä» (s. 319), ei liene mahdollista erottaa, mitkä näistä piirteistä olisivat ennen ihmiskunnan leviämistä kehittyneitä paleoafrikkalaisuuksia.

Korhonen oli sängen kiinnostunut kielen universaaleista ominaisuuksista, ja 11. luvussa hän esittää teoreettisestikin hyvin tärkeitä huomioita. Maailman kielissä on piirteitä, jotka näyttävät spontaanisti muuttuvan vain yhteen suuntaan. Useista kielistä (mm. suomalais-ugrilaisista), joissa on ollut voikaalisointu, se on hävinnyt, mutta ei tunnetaan tapausta, jossa se spontaanisti olisi syntynyt. Vaikka perussanajärjestys SOV (subjekti – objekti – verbi) ilmeisesti yhä on maailman kielten joukossa yleisempi kuin SVO, spontaanit muutokset näyttävät tapahtuvan aina suuntaan SOV → SVO, päinvastaiseen suuntaan ainoastaan, jos jokin SVO-kieli tulee SOV-kielen voimak-

kaan vaikutuksen alaiseksi. Edelleen nomien ja verbien duaali eli kaksikko on hävinnyt useista kielistä, mutta sitä ole havaittu syntyvän. (S. 329.) Niinpä Korhonen toteaa s. 332: »Väistyvät ominaisuudet ovat voineet syntyä vain kielissä, jossa [sic] ovat vallinneet toisenlaiset universaalit kuin nykyisissä kielissä.» Tämän havainnon merkitystä niin yleisen kieliteorian kuin historiallisen kielentutkimuksen kannalta on vaikea liioitella.

1800-luvullahan oletettiin, että indoeurooppalaisten ja seemiläisten kielten kehityksessä havaitut tendenssit, kuten äännejärjestelmän yksinkertaistuminen ja sija- ja verbintaivutuksen surkastuminen, ovat maailman kielten yleisiä kehityssuuntia. (Ei toki vain 1800-luvulla; maallikoitten parissa tämä lienee yhä yleinen käsitys, ja olen itse tavannut myös kielentutkijoita, jotka vieläkin uskovat näin.) Kun sitten muiden, mm. suomalais-ugrilaisien kielten historia paljasti, että kehityksen suunta voi aivan yhtä hyvin olla toinenkin (monissa suomalais-ugrilaisissa kielissä sekä äänne- että muotooppi ovat kantakielestä rikastuneet), alettiin kielten typologisia muutoksia pitää luonteeltaan syklisinä, tyypistä toiseen kehää kiertävinä. Ilmeisesti kuitenkin on olemassa sekä syklisiä että palautumattomia muutoksia – ja silloin voidaan kysyä, ovatko jotkut kielet tai kieliryhmät sittenkin yleisesti arkaaisempia kuin toiset, eli ovatko ne palautumattomia muutoksia edeltävällä vai niitä seuraavalla kannalla.

Tätä tarkoittaa Korhonenkin alaluvun 11.1. otsikolla »Ovatko kaikki kielet yhtä kehittyneitä?». Olisin kyllä suonut, että hän olisi tässä valinnut sanansa toisin – sanoilla »kehittyneet» ja »primitiivinen» kun on auttamaton arvolatauksensa, jota Korhonen ei niiltä saa pois. Korhosen kuvaamalla typologisella vanhakantaisuudellahan ei ole mitään tekemistä sen kanssa, kuinka käyttökelpoisia kielet ovat puhujiensa kulttuurin välittäjinä – mutta moni maallikkolukija saanee juuri sen väärän käsityksen, että näin onkin laita ja toiset kielet ovat kielinä parempia kuin toiset, kun oikein tiedemieskin sanoo, että »aivan viime aikoina tuo kielten

Kirjallisuutta

”tasa-arvoisuuden” hypoteesi on kuitenkin eräillä tahoilla asetettu kyseenalaiseksi» (s. 321).

Mikko Korhosen laaja perehtyneisyys ei vain kielentutkimuksen vaan monien muidenkin ihmistä tutkivien tieteiden tuloksiin tulee kirjassa hyvin esiin, ja hänen selkeä ja sujuva esitystapansa, jossa hän osasi ottaa huomioon aiheeseen perehtymättömätkin lukijat, on tehnyt kirjasta hyvin suositeltavan johdatuksen laajaan aihepiiriinsä. Keskenäisyyden tähden kirjan tosin on käynyt samoin kuin Morris Swadeshin teoksen (1972), jota Korhonen itse luonnehtii s. 17: »– – kiehtova, joskin epätasainen postuumi teos.» Mutta mitä ilmeisimmin kielen alkuperää voidaan tieteellisestikin pohtia, vaikka Pariisin kielitieteellinen seura v. 1866 suorastaan kielsi keskuudessaan asian käsittelyn.

JAAKKO ANHAVA

LÄHTEET

- HOCKETT, CHARLES F. 1960: A course in modern linguistics. The Macmillan Company, New York.
- MADDIESON, IAN 1984: Patterns of sounds. Cambridge University Press, Cambridge.
- SWADESH, MORRIS 1972: The origin and diversification of language. Routledge & Kegan Paul, London.

Synty

MIKKO KORHONEN *Kielen synty*. Toim. Ulla-Maija Kulonen. WSOY, Juva 1993. 375 s. ISBN 951-0-18519-1.

Aluksi

Mikko Korhosen kirjaa *Kielen synty* ja tätä arvostelua lukiessa on muistettava, että

Korhonen itse ei ehtinyt viimeistellä teostaan. Ulla-Maija Kulonen on tehnyt tiedeyhteisölle sen suuren palveluksen, että on toimittanut kirjan valmiiksi Korhosen jälkeensä jättämistä muistiinpanoista. Kulosen kirjoittaman esipuheen mukaan (s. 12) Korhonen oli saanut valmiiksi kirjan pääosan eli ihmiskielen yleispiirteitä ja esihistoriaa käsittelevät luvut 1–8 (sivulle 299), ja Kulonen on muokannut luvut 9–13 (yht. 143 tekstisivua) Korhosen muistiinpanojen, luonnosten, esitelmien ja muiden julkisten puheenvuorojen perusteella.

En ryhdy spekuloidaan, mitkä kohdat kirjasta mahdollisesti olisivat Korhosen viimeisessä kriittisessä hiontavaiheessa joutuneet. Uskon että monet. En myöskään ryhdy seulomaan erikseen Kulosen osuutta kirjan tekijänä. Panen kaikki kirjan kannanotot Korhosen tiliin: Kulonen sanoo (s. 12) pyrkineensä jättämään pois kaiken, mistä hän ei tiennyt Korhosen muodostaneen selvää näkökantaa.

Koska *Kielen synty* on tähän mennessä ainoa suomenkielinen teos lajissaan, sillä tulee todennäköisesti olemaan paljon vaikutusvaltaa. Jotta kielen syntyyn liittyviä asioita ei kuitenkaan ruvettaisi pitämään ratkaistuna, tarkastelen seuraavassa Korhosen perusajatuksia kriittisesti.

Tavoitteet

Korhosen tavoite on ollut selvittää ihmis-kielen alkuperää eli sitä miten ihmiselle on kehittynyt kyky puhua ja ymmärtää kieltä. Kielihistorioitsijana Korhonen on päässyt noin 10 000 vuoden päähän kielen menneisyyteen, mutta sen jälkeen tulee puhtaasti lingvistikille kielihistorian keinoille raja vastaan (s. 18). Korhonen on halunnut ylittää tämän rajan.

Kielen alkuperän tutkiminen on monitieteistä puuhaa. Paitsi lingvistiikkaa, se edellyttää kognitiotiedettä ja monenlaista biologiaa. Erityisesti ihmisen evoluutiota ja aivojen fysiologiaa koskeva tutkimus on tärkeää. Viime aikoina eri tieteiden tutkijat ovat omista suunnistaan valaisseet kielen